

Finansal Kapsayıcılık ve Ekonomik Büyüme: Türkiye için Bir Analiz

Bağdat Sıla AVCI*

Öz

Finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme üzerinde etkili faktörler olan yaşam standartlarında bir iyileşme yaratmak ve yoksulluğu azaltmak amacıyla toplumun tüm kesimlerinin finansal hizmetlere erişimini sağlamak hedeflenmektedir. Dünya genelinde son on yılda finansal sistemde görülen muazzam büyümeye rağmen finansal hizmetlerin kullanımının nüfusun geniş kesimine yayılmadığı dikkat çekmektedir. Çalışmanın amaçlarından ilki Türkiye’de finansal kapsayıcılığın düzeyini ölçmek diğeri ise finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. 2010-2019 dönemini kapsayan bu çalışmada finansal kapsayıcılık göstergesi olarak bir finansal kapsayıcılık endeksi oluşturulmuş ve ele alınan dönemde Türkiye’nin finansal kapsayıcılık derecesinin düşük olduğu belirlenmiştir. Finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Toda-Yamamoto nedensellik testi ve ARDL analizi kullanılarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda, finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca finansal kapsayıcılığın uzun ve kısa dönemde ekonomik büyümeyi artırdığı, ekonomik büyümenin uzun dönemde finansal kapsayıcılığı artırdığı fakat kısa dönemde finansal kapsayıcılık üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Kapsayıcılık, Ekonomik Büyüme, Endeks.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Financial Inclusion and Economic Growth: An Analysis for Turkey

Abstract

Financial inclusion aimed to ensure that all segments of the society have access to financial services to improve living standards and reduce poverty, which are factors that affect economic growth. Despite the enormous growth in the financial system in the last decade around the world, it is noteworthy that the use of financial services has not spread to a large part of the population. The first aim of the study is measuring the level of financial inclusion in Turkey and the other is determine the relationship between financial inclusion and economic growth. In this study covering the period of 2010-2019, a financial inclusion index was created as an indicator of financial inclusion, and it was determined that Turkey's level of financial inclusion was low in the period under consideration. The relationship between financial inclusion and economic growth was examined by using the Toda-Yamamoto causality test and ARDL analysis. As a result of the study, bidirectional causality relationship was determined between financial inclusion and economic growth. In addition, it was found that financial inclusion increased economic growth in the long and short term, economic growth increased financial inclusion in the long term, but it did not have a significant effect on financial inclusion in the short term.

Keywords: Financial Inclusion, Economic Growth, Index.

Article Type: Research Article

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, bsilaavci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9622-5794

1. GİRİŞ

Son on yılda dünya genelinde bankacılık sisteminde ciddi büyüme ve gelişmeler yaşanmasına rağmen toplumun tüm kesimlerinin özellikle de yoksul ve düşük gelirli kesimlerin bankacılık sisteminin birçok faaliyetinden yeterince faydalanamadığı dikkat çekmektedir (Chithra ve Selvam, 2013). Finansal sistemin gelişmiş olması finansal kapsayıcılığı da sağladığı anlamına gelmemekte bu sebeple toplumun bazı kesimleri finansal sistemin dışında kalmaktadır (Sarma, 2008). Yoksul ve dezavantajlı kesimin finansal kaynaklara erişim ve kullanımında görülen finansal dışlamayı mümkün olan en az seviyeye indirmek için birçok ülke çaba sarf etmekle birlikte ülkelerin finansal kapsayıcılık düzeyi sorunun çözümü için uygun politikaların belirlenmesinde etkili olmaktadır. Ülkelerin finansal kapsayıcılığının artması finansal sistemin gelişmesine katkı sunarken yoksul ve dezavantajlı kesimlerin yaşam standartlarının iyileşmesini de sağlamaktadır (Leeladhar, 2005). Finansal piyasaların gelişmesi ve istikrarı ise ekonomik kalkınmanın artması ve yoksulluğun azaltılmasında etkili olmaktadır. Bu sebeple ülkeler toplumun tüm kesimlerinin finansal ürün ve hizmetlere kolay bir şekilde erişim ve kullanımını sağlamak amacıyla çalışmalar yapmaktadır (Gündüz ve Özyıldırım, 2019). Finansal hizmetlere erişim ve hizmetlerin kullanımında fırsat eşitliğinin sağlanması ise finansal kapsayıcılığın merkezinde yer almaktadır.

Ekonomik büyüme ve gelişmelerle birlikte ülkelerin gelirinde görülen artış ekonomik aktivitelerin de artmasına yol açmaktadır. Ekonomik büyümeyle ortaya çıkan bireylerin gelirlerinde görülen artış bireylerin tasarruf ve üretim amaçlı tüm aktiviteleri için ihtiyaç duyduğu finansal servislere olan talebini de artırmaktadır (Mohan, 2006). Bu sebeple nüfusun farklı özelliklere sahip kesimlerinin tasarruf, kredi ve risk yönetimi ihtiyaçlarının karşılanması için finansal piyasaların etkin çalışması önem taşımaktadır. Finansal sistemin tabana yayılması veya finansal kapsamın genişletilmesi olarak da tanımlanan finansal kapsayıcılık ise nüfusun farklı kesimlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir unsurdur (Gebeşoğlu, 2015).

Literatürde finansal kapsayıcılığın farklı tanımları karşımıza çıkmaktadır. Sarma (2008), finansal kapsayıcılığı bir ülkenin tüm bireylerine resmi finansal hizmetlere erişim ve kullanım kolaylığı sağlayan bir süreç olarak tanımlamaktadır. Kim, Yu ve Hassan (2018), finansal kapsayıcılığı bir ekonomideki tüm katılımcılar için banka mevduatı, kredi, sigorta vb. resmi finansal hizmetlerin erişilebilirliği ve kullanılabilirliği olarak tanımlamışlardır. Sarıgül (2021), toplumun ekonomik olarak zayıf ve dezavantajlı kesimlerinin finansal hizmetlere erişim ve kullanımını sağlayan finansal sistemin varlığını finansal kapsayıcılık olarak tanımlamıştır.

Sarıgül (2021) çalışmasında, finansal kapsayıcılığı etkileyen üç faktöre vurgu yapmıştır. Bunlar ekonomik, sosyo-demografik ve teknolojik faktörlerdir. Ekonomik büyüme, işsizlik, yoksulluk ve gelir eşitsizlikleri finansal kapsayıcılığı etkileyen ekonomik faktörlerdir. Finansal kapsayıcılığın talep yönünü etkileyen finansal hizmetlerin kullanımı, banka hesap adedi ve nakit para kullanım oranı ise finansal kapsayıcılık üzerinde etkili olan sosyo-demografik etkenlerdir. Finansal hizmetlere müşterilerin erişimini kolaylaştıran ve hızlandıran aynı zamanda bu hizmetlerin kullanım maliyetini azaltan faktör ise teknolojik gelişmedir.

Finansal kapsayıcılığın geliştirilmesi amacıyla yapılan politikalar ile özellikle düşük gelirli hanehalkı ve ticari teşebbüslerin finansal hizmetlere erişiminin kolaylaştırılması amaçlanmaktadır. Böylece tasarruflar finansal kuruluşlar aracılığı ile toplanırken, kredi kullanılabilirliği ve sürdürülebilir kalkınmanın artmasına da aracılık edilmiş olmaktadır. Ancak kredi kullanımının büyük miktarının büyük şirketler tarafından gerçekleştiriliyor olması sadece kredi kullanım miktarını finansal kapsayıcılık ölçüsü olarak kullanmanın yeterli olmadığını göstermektedir (Gündüz ve Özyıldırım, 2019). Finansal kapsayıcılık için yapılan kavramsal ve işlevsel çalışmalar finansal kapsayıcılığın yoksul ve dezavantajlı kesimlerde daha az görüldüğünü göstermektedir. Aynı zamanda finansal kapsayıcılığa yönelik yapılan

literatür çalışmaları finansal kapsayıcılığın çok boyutlu sistem olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple finansal kapsayıcılığı ölçmek için de çok boyutlu bir ölçüğe ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak literatürde sıklıkla 1000 nüfus başına düşen banka hesabına sahip kişi sayısı bir göstere olarak kullanılmaktadır (Sarma ve Pais, 2011). Sarma (2008) çalışmasında; erişim, kullanım ve yayılım boyutlarından oluşan çok boyutlu bir finansal kapsayıcılık endeksi geliştirmiştir. Endeks 0 ile 1 arasında değer almakta, değer 1'e yaklaşması finansal kapsayıcılığın arttığına 0'a yaklaşması ise finansal kapsayıcılığın azaldığına işaret etmektedir. Endeksin tek bir sayı ile finansal kapsayıcılığın çok yönlü yapısı hakkında bilgi vermesi finansal kapsayıcılığın ölçümünde endeks kullanımını avantajlı hale getirmektedir (Beck vd., 2007). Bu sebeple bu çalışmada Sarma (2008) tarafından geliştirilen finansal kapsayıcılık endeksi referans alınarak Türkiye için bir finansal kapsayıcılık endeksi geliştirilmiş ve geliştirilen bu endeks finansal kapsayıcılık göstergesi olarak kullanılmıştır.

Finansal kapsayıcılığın ekonomi ve finansal hizmetler üzerinde oluşturduğu olumlu etkiler dikkatlerin bu yöne çevrilmesine neden olmuştur. Ancak özellikle Türkiye için yapılan çalışmalarda daha çok finansal kapsayıcılığın ölçümüne yönelik araştırmalara ağırlık verilmiş ve finansal kapsayıcılık endeksleri oluşturulmuştur. Bu çalışmada literatürdeki bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çalışmanın amaçlarından bir tanesi oluşturulan finansal kapsayıcılık endeksi ile Türkiye'nin 2010-2019 dönemindeki finansal kapsayıcılık düzeyini ölçmek bir diğeri ise ele alınan dönemde finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemektir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle ilgili alana ait literatür taraması verilmiştir. Takip eden bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem ele alınmıştır. Sonraki bölümde çalışmada yapılan analizler ve bu analizlerden elde edilen bulgular yer almaktadır. Son bölümde çalışmanın sonucu ve politika önerileri bulunmaktadır.

2. LİTERATÜR

Finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini hem teorik hem de ampirik perspektiften açıklayan önemli bir literatür bulunmakla beraber finansal kapsayıcılığın ölçümüne ilişkin literatür ona kıyasla daha yenidir ve gelişimini sürdürmektedir. Bu bölümde finansal kapsayıcılık ile ilgili literatürde yer alan çalışmalara yer verilmiştir.

Finansal kapsayıcılık endeksi oluşturulan yayınların başında Sarma (2008)'in çalışması gelmektedir. Sarma (2008), 55 ülke için finansal kapsayıcılık endeksi oluşturduğu çalışmasında ülkeleri finansal kapsayıcılık düzeyine göre sıralamış ve az sanayileşmiş ülkelerde finansal kapsayıcılığın düşük olduğunu tespit etmiştir. Sarma ve Pais (2008) çalışmalarında, finansal kapsayıcılık ve kalkınma arasındaki ilişkiyi finansal kapsayıcılık endeksi yardımıyla incelemişlerdir. Gelir eşitsizliği, eğitim ve kentleşmenin finansal kapsayıcılık için önemli faktörler olduğunu belirttikleri çalışmalarında gelirin finansal kapsayıcılığı pozitif etkilediğini faiz oranlarının ise finansal kapsayıcılık üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını saptamışlardır. Sarma ve Pais (2011), ülkeler bazında finansal kapsayıcılık ve kalkınma arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında insani gelişim ve finansal kapsayıcılığın birbiriyle ilişkili olduğunu; gelir, gelir eşitsizliği, eğitim, şehirleşme ve fiziksel altyapının finansal kapsayıcılık üzerinde etkili faktörler olduğunu belirtmişlerdir. Sarma (2012), 2004-2010 döneminde farklı ülkeler için finansal kapsayıcılık endeksi hesapladığı çalışmasında düşük gelirli ülkelerin düşük, yüksek gelirli ülkelerin ise yüksek finansal kapsayıcılık değerine sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Literatürde finansal kapsayıcılığın belirleyicilerini araştıran çalışmalarda finansal kapsayıcılık üzerinde etkili olan faktörler incelenmektedir. Chithra ve Selvam (2013), finansal kapsayıcılığın belirleyicilerini araştırdıkları çalışmalarında gelir, eğitim, nüfus, mevduat ve kredilerin finansal kapsayıcılığı etkilediği, yatırım ve kredi mevduat oranının ise finansal kapsayıcılığı etkilemediğini tespit

etmişlerdir. Laha ve Kuri (2011), Hindistan'ın bazı seçilmiş bölgelerinde finansal kapsayıcılığın belirleyicilerini araştırdıkları çalışmalarında hanehalkının ekonomik statüsünün, eğitim düzeyindeki artışın ve mal varlığının, hanede çalışan bireylerin tarım dışında alanlarda çalışıyor olmasının, bireylerin sosyal sigortaya sahip olması ve bankacılık hizmetlerinden haberdar olmasının finansal kapsayıcılığı pozitif yönde etkilediğini belirtmişlerdir.

Literatürde finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme veya kalkınma, yoksulluk ve gelir eşitsizliği ile ilişkisini araştıran çalışmalar da yer almaktadır. Kim (2016), 2004-2011 döneminde finansal kapsayıcılığın gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini kırk ülke için araştırdığı çalışmada gelir eşitsizliğinin GSYH büyümesi üzerinde olumsuz etkiler yarattığı ve bu etkinin özellikle düşük gelirli ülkelerde fazla olduğunu fakat finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği arasındaki negatif ilişkiyi pozitif yöne çevirdiğini tespit etmiştir. Babajide, Adegboye ve Omankhanlen (2015) çalışmalarında, 1981-2012 döneminde Nijerya'da finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde ettikleri bulgular ekonomideki politik ve sosyoekonomik faktörleri sabit tutmak koşulu ile tam bir finansal kapsayıcılığa geçişin ekonomik büyümeyi %374 artırma potansiyeli olduğu yönündedir. Kim, Yu ve Hassan (2018), 55 İslam İşbirliği Teşkilatı ülkesinde finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında finansal kapsayıcılığın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini, finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır. Yiadom ve Dziwornu (2021) çalışmalarında, 2011-2018 döneminde 42 Afrika ülkesinde kurumsal kaliteyi göz önüne alarak finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme ve yoksulluk üzerindeki etkilerini araştırmış, bir ülkenin finansal kapsayıcılıktan yarar sağlamanın ülkedeki kurumların kalitesine bağlı olduğu, Afrika ülkelerinin finansal kapsayıcılık için yeterli kurumsal kaliteye sahip olmadığı ve ülkenin yeterli kurumsal kaliteye sahip olması durumunda finansal kapsayıcılığın yoksulluğu azaltıcı etki yaratacağı sonucuna ulaşmışlardır. Sulong (2018), finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini literatür analizi yaparak araştırdığı çalışmada, birçok çalışmada finansal kapsayıcılığın finansal hizmetlere erişimin önündeki engeli kaldırarak finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki oluşmasına katkı sağladığı sonucuna ulaşıldığını, bazı çalışmalarda ise zayıf finansal sistem ve finansal hizmetlere erişimin kısıtlı olması sebebiyle finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin zayıf ya da negatif olduğu sonucuna erişildiğini gözlemlemiştir. Swamy (2010) çalışmada, 1975-2007 döneminde gelişmekte olan ülkelerde finansal kapsayıcılığın kapsayıcı büyüme için bir avantaj olduğunu dile getirmiş ve birçok kesimin yoksulluktan çıkmasına yardımcı olduğunu belirtmiştir. Lenka ve Sharma (2017), Hindistan'da 1980-2014 döneminde finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında, finansal kapsayıcılığın uzun ve kısa dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Sethi ve Acharya (2018), gelişmiş ve gelişmekte olan 31 ülke için yapmış oldukları çalışmalarında 2004-2010 döneminde finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye için yapılan çalışmalarda ise sıklıkla bölgesel ya da il bazlı oluşturulan finansal kapsayıcılık endeksleri ile karşılaşılmaktadır. Sarıgül (2021), 2011-2018 döneminde Türkiye'de finansal kapsayıcılığın gelişimini finansal kapsayıcılık endeksi ile bölgeler ve iller düzeyinde araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar İstanbul'un çok yüksek; Ege, Batı Anadolu ve Batı Marmara'nın yüksek; Doğu Marmara, Akdeniz ve Doğu Karadeniz'in orta; Batı Karadeniz'in düşük; Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun çok düşük finansal kapsayıcılık endeksi değerine sahip olduğu yönünde olmuştur. Yorulmaz (2013), Türkiye için 2004-2010 dönemine ait bölgeler ve iller bazında finansal kapsayıcılık endeksi hesapladığı çalışmada, finansal kapsayıcılık düzeyinin bölge ve illerin gelişmişlik düzeyleri ile doğru orantılı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gündüz ve Özyıldırım (2019), 2011-2018 döneminde Türkiye'nin 81 ili için finansal kapsayıcılık endeksi

oluşturdukları çalışmalarında İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Muğla'nın finansal kapsayıcılık endeks değerinin en yüksek Muş, Şırnak, Şanlıurfa, Batman ve Bingöl'ün finansal kapsayıcılık endeks değerinin en düşük iller olduğunu tespit etmişlerdir. Gebeşoğlu (2015), Türkiye'nin finansal kapsayıcılık derecesini dünya genelinde yapılan araştırmalar ile karşılaştırdığı çalışmasında Türkiye'nin finansal kapsayıcılığının içerisinde yer aldığı orta üst gelir grubundaki ülkelere kıyasla düşük olduğunu saptamıştır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Türkiye'de finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada 2010-2019 dönemini kapsayan yıllık veri kullanılmıştır. Finansal kapsayıcılık göstergesi olarak yayılım (Y), kullanım (K) ve erişim (E) olmak üzere 3 boyuttan oluşan bir Finansal Kapsayıcılık Endeksi (FKE) hesaplanmıştır. Y boyutunda; bankalardaki mevduat ve tasarruf mevduatı hesap adedi, E boyutunda; ATM (Automatic Teller Machine), çalışan ve şube sayısı, K boyutunda ise tasarruf mevduatının GSYH içerisindeki payı olmak üzere FKE'nde toplam 6 değişken yer almaktadır. Bu boyutların oluşturulma ve boyutlarda yer alan değişkenlerin belirlenmesi aşamasında Sarma (2008) çalışması referans alınmıştır. Endeksi oluşturmak için kullanılan veriler Türkiye Bankalar Birliği'nden elde edilmiştir. FKE ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için ise ekonomik büyüme göstergesi olarak GSYH büyüme oranı verisi kullanılmış ve bu veri Dünya Bankası'ndan temin edilmiştir.

Finansal kapsayıcılığın yayılım boyutunda bankacılık hizmetlerinin daha geniş bir alana yayılarak daha fazla kullanıcıya ulaşması hedeflenir. Bu boyutta nüfusun ne kadarlık kesiminin banka hesabına sahip olduğu ele alınır. Erişim boyutunda ihtiyaç duyulduğunda bankacılık hizmetlerine kolay bir şekilde erişilmesi amaçlanır. Banka, şube ya da bankada çalışan sayısı erişim boyutunda gösterge olarak kabul edilmektedir. Kullanım boyutunda ise sadece banka hesabına sahip olmanın yeterli olmadığı kapsayıcı bir finansal sistem için aynı zamanda bankacılık hizmetlerinin toplumun tüm kesimleri için eşit bir şekilde kullanılabilir olması gerektiği göz önüne alınarak banka mevduat ve kredilerinin GSYH içerisindeki payı gösterge olarak kullanılmaktadır (Sarma, 2008).

FKE oluşturulurken öncelikle standardizasyon işlemi uygulanmaktadır. Endeksler çok boyutlu olduğu ve farklı birimlerden birçok değişkeni içerdiği için standardizasyon değişkenler arasındaki ölçüm birim farklılıklarını ortadan kaldırmaktadır. Sarma (2008) çalışmasında minimum maksimum standardizasyonuna benzer bir yöntem kullanılmaktadır. Sarma (2008)'nin çalışmasında kullanılmış olduğu yöntem Eşitlik 1'de verilmiştir. Sarma (2008), bu yöntem ile endeksi oluşturan her bir boyutun finansal kapsayıcılığını ölçmektedir.

$$d_i = \frac{A_i - m_i}{M_i - m_i} \quad (1)$$

Eşitlik 1'de A_i i boyutunun gerçekleşen değeri, m_i i boyutunun en düşük değeri ve M_i i boyutunun en yüksek değerini ifade etmektedir. $0 \leq d_i \leq 1$. d_i 'nin değerinin artması ülkenin i boyutunda başarısının arttığını gösterir. n boyutlu bir FKE'de $D_i = (d_1, d_2, d_3, \dots, d_n)$ 'dir. Bütün boyutlarda başarılı olan bir ülkede $I = (1, 1, 1, \dots, 1)$ iken tüm boyutlarda başarısız olan bir ülkede $O = (0, 0, 0, \dots, 0)$ 'dır. Bir ülkenin FKE ise Eşitlik 2 ile hesaplanmaktadır.

$$FKE = 1 - \frac{\sqrt{(1-d_1)^2 + (1-d_2)^2 + \dots + (1-d_n)^2}}{\sqrt{n}} \quad (2)$$

FKE 0 ile 1 arasında değer alır. Değerin 1'e yaklaşması finansal kapsayıcılığın arttığı 0'a yaklaşması ise finansal kapsayıcılığın azaldığının göstergesidir (Sarma, 2008).

Sarma (2008) çalışmasında, FKE'ni üç farklı kademeye ayırmış ve ülkelerin finansal kapsayıcılık değerlerini bu kademelerdeki konumlanmaları ile değerlendirmiştir. Ülkelerin FKE değerine göre sahip olduğu finansal kapsayıcılık dereceleri;

$0,5 \leq FKE \leq 1$ yüksek finansal kapsayıcılık

$0,3 \leq FKE < 0,5$ orta finansal kapsayıcılık

$0 \leq FKE < 0,3$ düşük finansal kapsayıcılık şeklindedir.

Çalışmada Türkiye için oluşturulan finansal kapsayıcılık endeksi finansal kapsayıcılık göstergesi olarak kullanılmıştır. Finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için öncelikle Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi yapılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi serilerin durağanlığına ve eşbütünleşmeye duyarlı değildir. Bu testte seriler k serbestlik derecesine ve ki-kare (χ^2) dağılımına sahiptir. Toda-Yamamoto analizi yapılırken optimal gecikme (k) ve maksimum durağanlık (d) derecesi belirlenerek d+k boyutlu bir VAR modeli tahmin edilmektedir. k'nın belirlenme aşamasında Akaike Information Criterion (AIC), Schwarz Information Criterion (SC), Hannan-Quinn Information Criterion (HQ) faydalanılır. En düşük değere sahip gecikme uzunluğu optimal gecikme değerini vermektedir. Değişkenler arasındaki nedenselliği test etmek amacıyla sıfır hipotezinde $\alpha_{1i}=0$ ve $\alpha_{2i}=0$ sınanır. Hesaplanan MWald test istatistiğinin tablo değerinden büyük olduğu durumda sıfır hipotezi reddedilir. Toda-Yamamoto nedensellik testi için kurulan VAR modelleri Eşitlik 3 ve Eşitlik 4'te verilmiştir.

$$y_t = \delta_1 + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{1i} y_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+d_{\max}} \beta_{1j} x_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

$$x_t = \delta_2 + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{2i} x_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+d_{\max}} \beta_{2j} y_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (4)$$

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonrasında değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi test etmek için ARDL analizi yapılmıştır. Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen sınır testi düzey ve birinci fark durağan serilerde eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesine olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda bu test küçük örneklem için de etkili sonuçlar vermektedir. ARDL analizinde öncelikle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test etmek için sınır testi uygulanmaktadır. Sınır testi uygulamak için tahmin edilen model Eşitlik 5'te verilmiştir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} \Delta X_{t-i} + \alpha_3 Y_{t-1} + \alpha_4 X_{t-1} + \mu_t \quad (5)$$

Eşitlik 5'te verilen model kısıtlanmamış hata düzeltme modeline dayanan modeldir. Eşitlikte m uygun gecikme sayısını, Δ farkı simgelemektedir. ARDL analizinde değişkenler arasında uzun dönem ilişkiden söz edebilmek için eşbütünleşmenin var olması gerekir. Eşbütünleşme analizi Wald istatistik değeri ile sınanır. Hesaplanan F değeri Pesaran ve Pesaran (1997) ile Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından belirlenen kritik değerlerden büyük ise eşbütünleşme yoktur sıfır hipotezi reddedilir ve eşbütünleşmenin varlığından söz edilir. Eşbütünleşmenin varlığı tespit edildikten sonra tanımlanan uzun dönem ARDL modeli Eşitlik 6'da verilmiştir. Eşitlikte m ve n uygun gecikme uzunluğunu simgelemektedir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} X_{t-i} + \mu_t \quad (6)$$

Kısa dönem ARDL modeli tahmin edilirken uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimleri kullanılmakta, bu hata terimlerinin bir dönem gecikmeli değerleri modele yerleştirilmektedir. Modele dahil edilen hata düzeltme teriminin (HDT) negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması gerekmektedir.

-1 < HDT < 0 olduğu durumda uzun dönemde denge değerine tekdüze bir şekilde yaklaşılmaktadır, -2 < HDT < -1 olduğu durumda uzun dönemde dengeye azalan dalgalanmalar ile yaklaşılmaktadır, HDT < -2 olduğu durumda ise uzun dönemde dengeden uzaklaşılmaktadır (Turgut, Uçan ve Başaran, 2021). Kısa dönem ARDL modeli Eşitlik 7’de verilmiştir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} X_{t-i} + \beta HDT_{t-1} + \mu_t \quad (7)$$

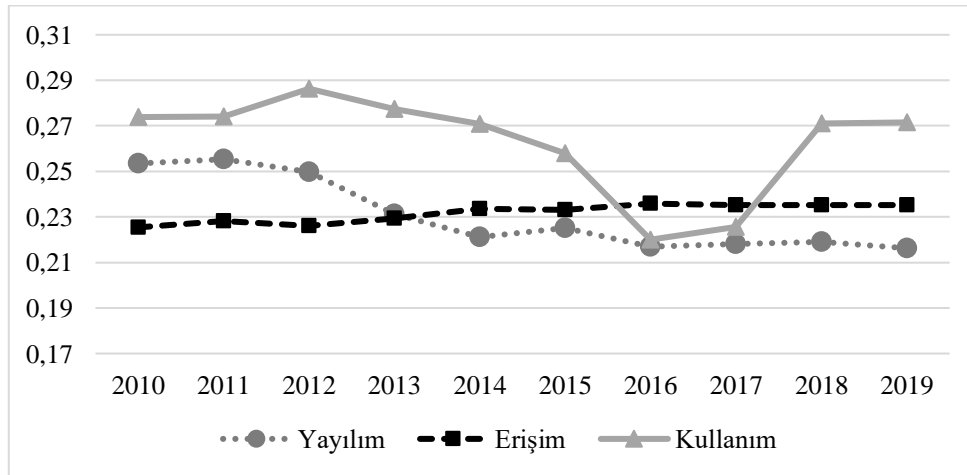
4. BULGULAR

Türkiye için oluşturulan 2010-2019 dönemini kapsayan FKE değerleri Tablo 1’de verilmiştir. Ele alınan dönem ve endekse dahil edilen değişkenler dikkate alındığında Türkiye’nin FKE derecesinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Türkiye’nin Finansal Kapsayıcılık Endeksi Değerleri

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
FKE	0.21	0.21	0.21	0.20	0.20	0.20	0.19	0.19	0.20	0.19
FKE derecesi	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük

Türkiye’nin FKE’ni hesaplamak için kullanılan boyutların endeks üzerindeki etkilerini tespit edebilmek için Şekil 1’de K, E ve Y boyutlarının 2010-2019 dönemindeki hareketleri verilmiştir. Şekil 1’de E boyutunda ciddi bir değişim olmadığı görülürken, Y boyutunda 2012 yılı sonrasında bir düşüş yaşandığı görülmektedir. K boyutunda ise 2011 yılı sonrası görülen artışın korunamadığı, 2012 sonrasında düşüşe geçildiği 2016-2017 döneminde en düşük değerlerine erişen K boyutunun 2017 sonrası tekrar yükselişe geçtiği 2018-2019 döneminde ise yatay bir seyir izlediği görülmektedir.

Şekil 1. Yayılım, Erişim ve Kullanım Boyutlarının Hareketleri

Çalışmada hesaplanan FKE finansal kapsayıcılık göstergesi olarak ele alınmıştır. Finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi tespit etmek için ARDL

analizi yapılmıştır. ARDL analizi yapmak için birim kök analizine ihtiyaç duyulmamaktadır ancak seri ikinci dereceden durağan olduğu zaman uygun tablo kritik değerlerine erişilemediği için değişkenlerin düzey veya birinci farkında durağan olması tercih edilmektedir. Değişkenlere ait durağanlık analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. ADF ve PP testleri sonucunda değişkenlerin düzey ya da birinci farkında durağan olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Durağanlık Testi Sonuçları

	PP		ADF	
	c	c+t	c	c+t
FKE	-0,8183(0,76)	-3,3020(0,13)	-1,2472(0,60)	-3,4686(0,12)
GSYH	-1,8427(0,33)	-9,9471(0,00)***	-1,0947(0,66)	-5,1308(0,02)**
d(FKE)	-5,0368(0,01)***	-5,4596(0,02)**	-5,7039(0,00)***	-7,5189(0,00)***
d(GSYH)	-14,2800(0,00)***	-13,0823(0,00)***	-7,7442(0,00)***	-7,0523(0,00)***

Not: PP; Phillips-Perron durağanlık testi, ADF; Augmented Dickey-Fuller durağanlık testi, *, **, *** sırası ile %10, 5, 1 düzeydeki durağanlığı simgelemektedir. c, sabit terimli, c+t, sabit terim ve trendli modeli temsil etmektedir. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. d birinci dereceden farkı simgelemektedir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını sınamak ve eğer nedensellik ilişkisi varsa yönünü tespit etmek amacıyla Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. VAR modeline dayanan Toda-Yamamoto nedensellik analizini uygulayabilmek için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 3’te verilen AIC, SC, HQ bilgi kriterleri incelendiğinde uygun gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. Gecikme Uzunluğunun Tespiti

	AIC	SC	HQ
0	-1,882784	-1,838956	-1,977364
1	-2,803423*	-2,671940*	-3,087163*

Değişkenlere ait optimal gecikme uzunluğu (k) 1 ve maksimum bütünleşme derecesi (d) 1 olarak tespit edilmiştir. Bu sebeple 2 gecikmeli bir Toda-Yamamoto denklemi kurulmuştur. Kurulan denklemler Eşitlik 8 ve Eşitlik 9’da verilmiştir.

$$FKE=C(1)*FKE(-1)+C(2)*FKE(-2)+C(3)GSYH(-1)+C(4)GSYH(-2)+C(5) \quad (8)$$

$$GSYH=C(6)*FKE(-1)+C(7)*FKE(-2)+C(8)GSYH(-1)+C(9)GSYH(-2)+C(10) \quad (9)$$

Tablo 4. Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü		k+d	Değer	Olasılık Değeri
GSYH→FKE	C(3)=C(4)=0	2	69,19	0,00
FKE→GSYH	C(6)=C(7)=0	2	61,49	0,00

Tablo 4 incelendiğinde hem GSYH’dan FKE’ne doğru hem de FKE’nden GSYH’ya doğru bir Toda-Yamamoto nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir.

Finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkilerin tespiti için ARDL analizi yapılmıştır. ARDL analizlerini yapmak için ilk olarak ARDL modeli tahmin edilmiş sonrasında değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki test edilmiştir. Çalışmada öncelikle ekonomik

büyümenin finansal kapsayıcılık üzerindeki etkisini test etmek için bir ARDL analizi yapılmıştır. Ekonomik büyümenin finansal kapsayıcılık üzerindeki etkisini analiz etmek için kurulan ARDL modeli ve bu modele ait Bound Testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Tablo 5'te ARDL(1,1) modeli için hesaplanan F istatistiki değerinin %1, 5 ve 10 önem düzeyinde I(0) kritik değerinden, %5 ve 10 önem düzeyinde I(1) kritik değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda ekonomik büyüme ve finansal kapsayıcılık arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5. Ekonomik Büyümenin Finansal Kapsayıcılık Üzerindeki Etkisini Analiz Etmek için Kurulan ARDL Modeli ve Bound Testi Sonuçları

Model		F-İstatistiği	Önem düzeyi	I(0)	I(1)
ARDL (1, 1)		8,8217	%10 %5 %1	4,29 5,395 8,17	5,08 6,35 9,285
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	
FKE(-1)	0,1967	0,2121	0,9270	0,39	
GSYH	0,0008	0,0004	1,7011	0,14	
GSYH(-1)	0,0019	0,0005	3,5504	0,01	
C	0,1466	0,0408	3,5883	0,01	

Tablo 5'te elde edilen bulgular doğrultusunda ekonomik büyümenin finansal kapsayıcılık üzerindeki uzun dönemli etkisini tespit etmek için tahmin edilen model Tablo 6'da verilmiştir. Tablo 6 değerlendirildiğinde uzun dönemde ekonomik büyümede meydana gelen bir artışın finansal kapsayıcılığı artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 6. Ekonomik Büyümenin Finansal Kapsayıcılık Üzerindeki Uzun Dönemli Etkisi

	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik Değeri	Olasılık
GSYH	0,0035	0,0008	4,0308	0,0100
Tanımsal Testler				
X ² BG: 0,1084		X ² JB: 0,7751		
X ² BPG: 0,6823		X ² Ramsey: 0,8107		

Not: Tanımsal Testler başlığı altında verilen değerler olasılık değerleridir. X²BG: otokorelasyon, X²BPG: değişen varyans, X²JB: normallik, X²Ramsey: model kurma hatasını simgelemektedir.

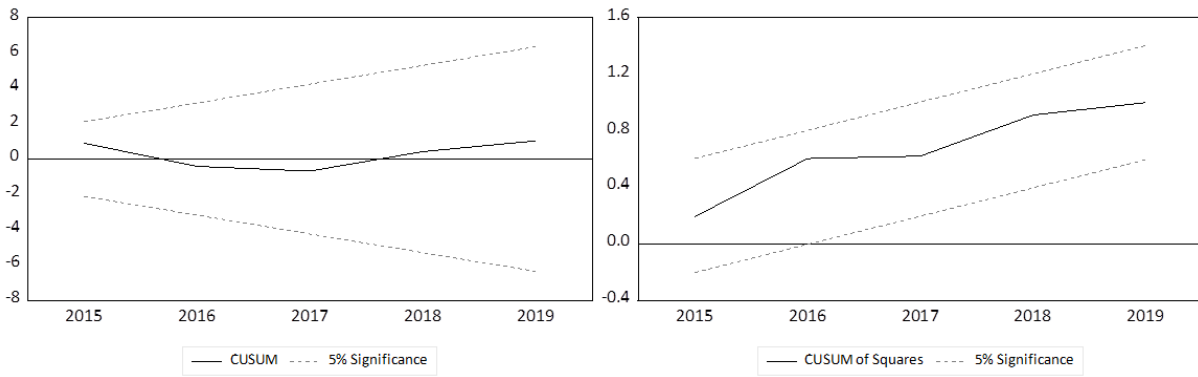
Tablo 6'daki tanımsal test değerleri incelendiğinde X²BG, X²BPG, X²Ramsey, X²JB olasılık değerlerinin %5'ten büyük olduğu, otokorelasyon, değişen varyans ve model kurma hatası olmadığı, normallik varsayımının sağlandığı görülmektedir.

Tablo 7'de ekonomik büyümenin finansal kapsayıcılık üzerindeki kısa dönemli etkisini test etmek amacıyla yapılan ARDL kısa dönem tahmin sonuçları verilmiştir. Tahmin edilen modelde Hata Düzeltme Terimi (HDT) negatif işaretli ve olasılık değeri anlamlıdır. Bu durum kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönemde tekrar dengeye geldiğine işaret etmektedir. Tahmin sonuçları kısa dönemde ekonomik büyümenin finansal kapsayıcılık üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir.

Ekonomik büyümenin finansal kapsayıcılık üzerindeki etkisinin araştırıldığı ARDL modelinde yapısal istikrarı sınamak için uygulanan CUSUM ve CUSUM Squares test sonuçları Şekil 2'de verilmiştir. Şekilde, CUSUM ve CUSUM Squares istatistiklerinin %5 anlam çizgileri içerisinde hareket ettiği görülmektedir.

Tablo 7. Ekonomik Büyümenin Finansal Kapsayıcılık Üzerindeki Kısa Dönemli Etkisi

Kısa Dönem Katsayıları				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
C	0,1466	0,0324	4,5187	0,0063
D(GSYH)	0,0008	0,0004	1,9654	0,1065
HDT(-1)	-0,8032	0,1745	-4,6013	0,0058
Tanımsal Testler				
R ² : 0,79				
Düzeltilmiş R ² : 0,72				
Durbin-Watson İstatistiği: 2,55				
F-İstatistik Değeri: 11,46				
Prob(F-İstatistik): 0,008				

Şekil 2. Ekonomik Büyümenin Finansal Kapsayıcılık Üzerindeki Etkisini Araştırmak için Oluşturulan Modelin Yapısal Kırılma Test Sonuçları

Finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek için oluşturulan ARDL modeli ve Bound Testi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir. Tablo 8’de hesaplanan F-İstatistik değeri I(0) ve I(1) kritik değerlerinden büyük çıkmıştır. Bu durumda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkiden söz edilebilir.

Tablo 8. Finansal Kapsayıcılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisini Analiz Etmek için Kurulan ARDL Modeli ve Bound Testi Sonuçları

Model		F-İstatistiği	Önem düzeyi	I(0)	I(1)
ARDL (1, 2)		25,00	%10 %5 %1	4,29 5,395 8,17	5,08 6,35 9,285
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	
GSYH(-1)	-0,93	0,29	-3,17	0,05	
FKE	269,75	124,06	2,17	0,11	
FKE(-1)	-186,63	88,16	-2,11	0,12	
FKE(-2)	313,11	79,65	3,93	0,02	
C	-71,60	21,67	-3,30	0,04	

Tablo 9’da uzun dönemli ARDL modeli tahmin sonuçları yer almaktadır. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde uzun dönemde finansal kapsayıcılığın ekonomik büyümeyi artırıcı bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 9. Finansal Kapsayıcılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Uzun Dönemli Etkisi

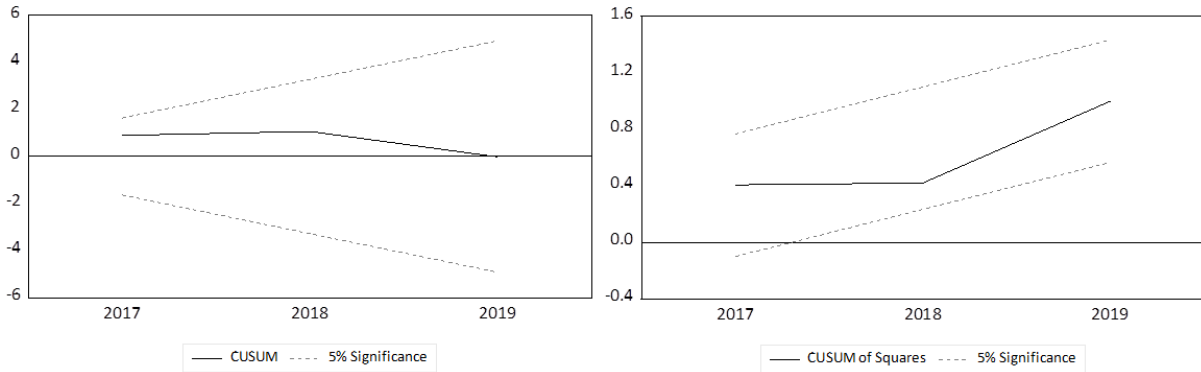
	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
FKE	205,21	40,23	5,10	0,01
Tanımsal Testler				
X ² BG: 0,1407		X ² JB: 0,5682		
X ² BPG: 0,7038		X ² Ramsey: 0,6429		

Tablo 10’da finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerindeki kısa dönemli etkisini tespit etmek için tahmin edilen hata düzeltme modeline ait analiz sonuçları yer almaktadır. Modelde HDT negatif işaretli ve istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Tablo 10 incelendiğinde kısa dönemde finansal kapsayıcılığın ekonomik büyümeyi artırıcı etki yarattığı görülmektedir.

Tablo 10. Finansal Kapsayıcılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Kısa Dönemli Etkisi

Kısa Dönem Katsayıları				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
C	-71,60	8,51	-8,41	0,00
D(FKE)	269,75	88,52	3,04	0,05
D(FKE(-1))	-313,11	68,03	-4,60	0,02
HDT(-1)	-1,9308	0,23	-8,16	0,00
Tanımsal Testler				
R ² : 0,95				
Düzeltilmiş R ² : 0,92				
Durbin-Watson İstatistiği: 1,89				
F-İstatistik Değeri: 29,42				
Prob(F-İstatistik): 0,003				

Şekil 3’te finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırıldığı modelde yapısal istikrarı test etmek amacıyla yapılmış CUSUM ve CUSUM Squares test sonuçları yer almaktadır. Şekil 3 incelendiğinde modelde herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığı görülmektedir.

Şekil 3. Finansal Kapsayıcılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisini Araştırmak için Oluşturulan Modelin Yapısal Kırılma Test Sonuçları

Çalışmadan elde edilen bulgular ele alınan dönemde Türkiye’de finansal kapsayıcılığın düşük olduğu yönündedir. Yapılan nedensellik analizinde hem ekonomik büyümeden finansal kapsayıcılığa doğru hem de finansal kapsayıcılıktan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışmada, ekonomik büyümenin uzun dönemde finansal kapsayıcılığı artırdığı kısa dönemde ise finansal kapsayıcılık üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür. Finansal kapsayıcılığın ise uzun ve kısa dönemde ekonomik büyümeyi artırıcı etkisi olduğu tespit edilmiştir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye’de 2010-2019 döneminde finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada ele alınan dönemde Türkiye’nin finansal kapsayıcılık derecesini belirlemek amacıyla erişim, kullanım ve yayılım olmak üzere üç boyut ve altı değişkenden oluşan bir finansal kapsayıcılık endeksi oluşturulmuştur. Finansal kapsayıcılık endeksinden elde edilen bulgular Türkiye’nin 2010-2019 döneminde finansal kapsayıcılığının düşük olduğunu göstermektedir. Oluşturulan finansal kapsayıcılık endeksi finansal kapsayıcılığın göstergesi olarak kullanılmış ve ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla Toda-Yamamoto nedensellik testi yapılmıştır. Nedensellik testi sonucunda hem ekonomik büyümeden finansal kapsayıcılığa doğru hem de finansal kapsayıcılıktan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme ile finansal kapsayıcılık arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi test etmek için ARDL analizi uygulanmıştır. ARDL analizinden elde edilen bulgular, ekonomik büyümenin uzun dönemde finansal kapsayıcılığı artırdığı kısa dönemde ise finansal kapsayıcılık üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı, finansal kapsayıcılığın ise ekonomik büyümeyi uzun ve kısa dönemde artırıcı etki yarattığı yönünde olmuştur. Çalışmanın bulguları finans-ekonomik büyüme ilişkisine yeni bir boyut kazandırarak finansal kapsayıcılığın önemine dikkat çekmektedir. Literatürde yer alan Türkiye için yapılmış çalışmalarda daha çok ekonomik büyüme ile finansal gelişmişlik ilişkisinin ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada ise finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerindeki kilit rolü ortaya konmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgular Türkiye’de ekonomik büyüme için finansal kapsayıcılığın önemli bir faktör olduğunu göstermiştir, bu sebeple finansal kapsayıcılığı artırmaya yönelik politikalar izlenmesinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir.

Finansal kapsayıcılık endeksinin çok boyutlu yapısı birçok değişkeni bir arada ele almamıza yardımcı olmaktadır fakat bu çalışmada finansal kapsayıcılığın ölçümünde değerlendirmeye katılan değişkenler sınırlı ve bu değişkenlere erişilen zaman aralığı kısıtlı kalmıştır. Bu sebeple ilerleyen zamanda yapılacak çalışmalarda endeksin oluşturulma aşamasında daha geniş zaman aralığının kullanılması ve endekse dahil edilen değişken sayısının artırılması daha etkili sonuçlara erişilmesine olanak sağlayacaktır.

Etik Beyan

“Finansal Kapsayıcılık ve Ekonomik Büyüme: Türkiye için Bir Analiz” başlıklı çalışmanın yazım ve yayın aşamasında araştırma ve yayın etiği kurallarına uyulmuştur. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın yazarı makalenin taslağının oluşturulmasından son haline kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Bu çalışma bireysel ve kurumsal/örgütsel bir çıkar çatışmasına neden olmamıştır.

KAYNAKÇA

Babajide, A. A., Adegboye, F. B. ve Omankhanlen, A. E. (2015). Financial Inclusion and Economic Growth in Nigeria. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 629-637.

Beck, T., Demirguc-Kunt, A., Soledad, M. ve Peria, M. (2007). Reaching Out: Access to and Use of Banking Services Across Countries. *Journal of Financial Economics*, 85(1), 234-266.

- Avcı, B. S. (2022). Finansal Kapsayıcılık ve Ekonomik Büyüme: Türkiye için Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), 241-254.
- Chithra, N. ve Selvam, M. (2013). *Determinants of Financial Inclusion: An Empirical Study on the Inter-State Variations in India*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2296096 (Erişim: 20.07.2021).
- Gebeşoğlu, F. Ö. (2015). Türkiye’de Finansal Kapsama Seviyesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Bankacılar Dergisi*, 68-84.
- Gündüz, M. ve Özyıldırım, Y. (2019). Türkiye’de İllere Göre Finansal Kapsayıcılık Endeksinin Ölçülmesi. *Bankacılar Dergisi*, 52-70.
- Kim, D.-W., Yu, J.-S. ve Hassan, M. K. (2018). Financial Inclusion and Economic Growth in OIC Countries. *Research in International Business and Finance*, 1-14.
- Kim, J.-H. (2016). A Study on the Effect of Financial Inclusion on the Relationship Between Income Inequality and Economic Growth. *Emerging Markets Finance & Trade*, 498–512.
- Laha, A. ve Kuri, P. K. (2011). Determinants of Financial Inclusion: A study of Some Selected Districts of West Bengal, India. *Indian Journal of Finance*.
- Leeladhar, V. (2005). *Taking Banking Services to the Common Man Financial Inclusion*. Reserve Bank of India at the Fedbank Hormis Memorial Foundation. <https://www.bis.org/review/r051214e.pdf>
- Lenka, S. K. ve Sharma, R. (2017). Does Financial Inclusion Spur Economic Growth in India? *The Journal of Developing Areas*, 51(3), 215-228.
- Mohan, R. (2006). *Economic Growth, Financial Deepening and Financial Inclusion*. Reserve Bank of India Bulletin.
- Pesaran, M. H. ve Pesaran, B. (1997). Working with Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis. *Oxford, Oxford University Press*.
- Pesaran, M., Shin, Y., ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal Of Applied Econometrics*, 289-326.
- Sarıgül, H. (2021). Bölgelere ve İllere Göre Türkiye Finansal Kapsayıcılık Endeksi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 79-100.
- Sarma, M. (2012). *Index of Financial Inclusion – A Measure of Financial Sector Inclusiveness*. Berlin Working Papers on Money, Finance, Trade and Development.
- Sarma, M. (2008). *Index of Financial Inclusion, Working Paper, No. 215*. Indian Council for Research on International Economic Relations (ICRIER).
- Sarma, M. ve Pais, J. (2011). Financial Inclusion and Development. *Journal of International Development*, 613–628.
- Sarma, M. ve Pais, J. (2008). *Financial Inclusion and Development: A Cross Country Analysis*. Published by Indian Council for Research on International Economic.
- Sethi, D. ve Acharya, D. (2018). Financial Inclusion and Economic Growth Linkage: Some Cross Country Evidence. *Journal of Financial Economic Policy*, 10(3), 369-385.
- Sulong, Z. (2018). The Role of Financial Inclusion on Economic Growth: Theoretical and Empirical Literature Review Analysis. *Journal of Business & Financial Affairs*, 7(4). doi:10.4172/2167-0234.1000356
- Swamy, V. (2010). Bank-Based Financial Intermediation for Financial Inclusion and Inclusive Growth. *Banks and Bank Systems*, 5(4), 63-73.

- Avcı, B. S. (2022). Finansal Kapsayıcılık ve Ekonomik Büyüme: Türkiye için Bir Analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), 241-254.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 225-250.
- Turgut, E., Uçan, O. ve Başaran, N. (2021). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 144-159.
- Yiadam, E. B. ve Dziwornu, R. K. (2021). Financial Inclusion, Poverty and Growth in Africa: Can Institutions Help? *African J. Economic and Sustainable Development*, 8(2), 91-110.
- Yorulmaz, R. (2013). Construction of a Regional Financial Inclusion Index in Turkey. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 7(1), 79-101.